Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

IJTIMOIY DAVLATNING ZAMONAVIY KONSEPSIYALARI VA JADID MEROSIDAGI ADOLAT G‘OYALARINING NORMATIV-AKSIOLOGIK QIYOSI

Baxriddin Mirxojiddin o‘g‘li Jo‘raquziyev*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ jo‘raqo‘ziyev@92gmail.com

ANNOTATSIYA

Ijtimoiy davlat konsepsiyalari jadid merosidagi adolat talablari bilan normative qiyoslanadi. Xayriya, huquqiy kafolat, mulk va mehnatga doir asoslar farqlanadi. Tarixiy maqsad yaqinligi institutsional aynanlikka tenglashtirilmaydi. Talab, majburiyat va qayta ko‘rishni ajratadigan tahlil taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

ijtimoiy davlat, jadid merosi, adolat, xayriya, fuqarolik huquqi, majburiyat.

DOI: 10.5281/zenodo.23281892

KIRISH

Ijtimoiy davlat haqidagi falsafiy savol davlatning qancha yordam berishi bilangina cheklanmaydi. Muhimroq masala yordam oluvchi inson qanday maqomda tan olinishi, taqsimot kim oldida asoslanishi va ijtimoiy himoya qanday majburiyatga tayanishidir. Xayriya, huquqiy kafolat va umumiy mulkdan foydalanish bir xil natija berishi mumkin bo‘lsa ham, ularning normativ tuzilishi turlicha. Jadid merosini zamonaviy ijtimoiy davlat bilan qiyoslash aynan shu farqdan boshlanishi kerak; tarixiy ma’rifiy tashabbusni hozirgi institutning tayyor andozasi deb e’lon qilishdan emas.

G‘aniyeva fuqarolik jamiyati institutlarida gender tengligining ahamiyatini zamonaviy nuqtayi nazardan yoritadi [1]. Sodiqova Gasprinskiy asarlaridagi ayollar masalasini tarixiy-adabiy kontekstda tahlil qiladi [2]. Ikkala ishda imkoniyatlar masalasi mavjud, ammo bu ularning siyosiy-huquqiy tushunchalari aynan bir xil degani emas. Maqola ma’rifatga kirishning tarixiy talabi bilan bugungi teng fuqarolik maqomi o‘rtasida qanday asoslangan qiyos qurish mumkinligini tekshiradi.

Tadqiqot maqsadi ijtimoiy davlatning zamonaviy konsepsiyalarini bir-biridan ajratish va ularning jadid ma’rifiy talablari bilan mushtaraklik hamda tafovutlarini ko‘rsatishdir. Asosiy tezis: tarixiy mushtaraklik maqsadning umumiyligida namoyon bo‘lishi mumkin, lekin majburiyatni institutsional kafolatlash usuli alohida asoslanishi kerak. Shuning uchun «xalq manfaatiga xizmat qilish» iborasi hali ijtimoiy davlatning to‘liq ta’rifini bermaydi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Sakkizta tanlangan ish tarixiy-konseptual va normativ qiyos orqali o‘rganildi. Taqqoslash to‘rt savolga tayandi: manfaat oluvchi kim, u nimani talab qilishga haqli, majburiyat kimga yuklanadi va bajarilmagan talab qanday qayta ko‘riladi? Xayriya hamda fuqarolik huquqining bir xil axloqiy mazmunga ega ekani oldindan qabul qilinmadi. Manbalar har bir konsepsiyaning afzalligi bilan birga, javob bermaydigan savolini ham aniqlash uchun ishlatildi.

Tarixiy hukmdorning himoyasi, jadidlarning ma’rifiy tashabbusi va hozirgi farovonlik siyosati bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lgan variantlar emas. Ular maqsad, subyekt va asoslash shakli bo‘yicha qiyoslandi. Ish muayyan mamlakatdagi qonunchilik yoki ijtimoiy siyosat natijalarining statistik tahlili emas. Mehnat sharti, yordam va mulk haqidagi misollar amaldagi tartibning tavsifi emas, normativ ziddiyatni ochuvchi fikriy vaziyatlardir.

NATIJALAR

Rimskiy davlatdan kutiladigan adolat bilan uni real hayotda his etish orasidagi tafovutni Rossiya materiali asosida muhokama qiladi [3]. Milkov Vladimir Monomaxning etik-siyosiy dasturidagi himoya va boshqaruv masalalarini tarixiy talqin etadi [4]. Birinchining zamonaviy kuzatuvlarini O‘zbekistonga, ikkinchining hukmdorga doir majburiyatlarini esa fuqarolik huquqiga avtomatik ko‘chirish mumkin emas. Ularning qiyosi manfaatni himoya qilish bilan talabni institutsional huquqqa aylantirish orasidagi masofani ochadi.

Birinchi natija xayriya bilan huquqiy kafolatning farqlanishidir. Xayriyada yordam beruvchining qarori markaziy o‘rin tutishi mumkin. Huquqiy kafolatda esa shaxsning talabi yordam beruvchining shaxsiy moyilligidan mustaqil asosga ega bo‘lishi kerak. Bu farq xayriyaning axloqiy qiymatini kamaytirmaydi. U xayriya mavjud bo‘lsa, teng maqomga asoslangan himoya ortiqcha bo‘lib qoladi, degan xulosani rad etadi. Ma’rifiy homiylikni qadrlash bilan davlat majburiyatini belgilash bir-birini almashtiruvchi vazifalar emas.

Ikkinchi natija xizmatga kirishni munosiblikning axloqiy bahosidan ajratishdir. Inson yordamga muhtoj bo‘lgani uchun undan minnatdorlik namoyishi, muayyan dunyoqarashga sodiqlik yoki shaxsiy hayotini ommaga ochish talab qilinadigan fikriy vaziyatni olaylik. Moddiy naf bo‘lishi mumkin, ammo qadr-qimmat va mustaqil ovoz zaiflashadi. Mazkur maqolada himoyaning normativ sifati yordam miqdori bilan birga uning shaxsni qanday munosabatga kiritishi orqali baholanadi.

White liberal mulk falsafalari ichidagi farqlarni ko‘rsatadi [5]. Bundan «liberal» deb nomlangan har qanday konsepsiya ijtimoiy himoyaga bir xil yondashadi, degan xulosa chiqmasligi lozim. O’Neill ishonchni ishonchga munosiblik bilan bog‘lash zarurligini asoslaydi [6]. Mualliflik tatbiqida ijtimoiy davlatga ishonch faqat ramziy e’tirof emas, tushunarli mezon, izchil bajarish va qaror ustidan asosli savol berish imkoniga tayanishi kerak.

1-jadval. Ijtimoiy himoyaning normativ asoslarini qiyoslash

Mezon yoki bo‘g‘in	Tahliliy savol	Taklif etiladigan amal	Talqin chegarasi
Xayriya	Yordam kimning qaroriga bog‘liq?	Beruvchi va oluvchi maqomini ajratish	Ezgu niyat huquqiy kafolat emas
Huquqiy talab	Shaxs nimani talab qila oladi?	Asos va bajaruvchi majburiyatni ko‘rsatish	Maqsad yaqinligi institut aynanligi emas
Hissa va ehtiyoj	Taqsimot qaysi asosga tayangan?	Mehnat, g‘amxo‘rlik va ehtiyojni farqlash	Bitta mezon barcha vaziyatni qamramaydi
Qayta ko‘rish	Talab bajarilmasa nima bo‘ladi?	Javob va tekshiruv imkonini ko‘rsatish	Ishonch kafolatsiz kutish emas

Endo farovonlikni ish bilan shartlash masalasini postproduktivistik jamiyat nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqadi [7]. Freeman Rawlsning adolat konsepsiyasida erkinliklar, imkoniyatlar va tafovut tamoyili munosabatini tushuntiradi [8]. Birinchi manba mehnat qilmayotgan odamning ehtiyojini qanday asoslashni, ikkinchisi institutlar teng erkinlik va imkoniyatni qanday saqlashini muhokamaga kiritadi. Ikkala masalani «hamma bir xil ulush olishi kerak» degan bitta formulaga keltirish ularning nazariy farqini yo‘qotadi.

Uchinchi natija mehnat hissasi bilan insoniy minimum o‘rtasidagi farq. Jamoaga hissa qo‘shish axloqiy jihatdan muhim bo‘lishi mumkin, lekin uni faqat haq to‘lanadigan ish bilan o‘lchash g‘amxo‘rlik mehnati, o‘qish yoki imkoniyat cheklangan holatlarni ko‘rinmas qilishi ehtimoli mavjud. Bu maqola barcha taqsimotni hissadan butunlay uzishni buyurmaydi. U qaysi turdagi yordam ehtiyoj, qaysinisi hissa va qaysinisi umumiy fuqarolik maqomi asosida berilayotganini ochiq ko‘rsatishni talab qiladi.

Jadid merosi bilan aksiologik mushtaraklik shu nuqtada ehtiyotkor shaklda ifodalanadi: bilim olish imkoniyatini kengaytirishga yo‘naltirilgan ma’rifiy talab insonning ijtimoiy hayotga layoqatli ishtirokchi bo‘lib kirishini qadrlaydi. Lekin bundan barcha jadidlar aynan bir moliyalashtirish yoki ijtimoiy sug‘urta dasturini taklif qilgan, degan xulosa kelib

chiqmaydi. Maqolaning yangiligi tarixiy talabning zamonaviy institutsional shaklini tayyor deb olishda emas, shu shaklni asoslash uchun zarur savollarni farqlashdadir.

Konsepsiyalar farqini bir fikriy holatda ko‘rsatish mumkin. Bir inson haq to‘lanadigan ishda qatnashmaydi, biroq boshqa kishiga doimiy g‘amxo‘rlik qiladi, deb olaylik. Uning yordamga bo‘lgan talabi faqat rasmiy mehnat hissasi orqali baholansa, zarur ijtimoiy faoliyat ko‘rinmas qolishi mumkin. Ehtiyoj mezoni boshqa javob beradi, umumiy fuqarolik maqomi esa uchinchi asosni taklif qiladi. Maqola ularning bittasini barcha vaziyat uchun yakuniy deb belgilamaydi; qaysi savolga qaysi asos qo‘llanayotganini ochishni talab qiladi.

Yana bir holatda yordamning davomiyligi uni beruvchi shaxsning xohishiga bog‘liq bo‘ladi. Yordam foydali bo‘lsa ham, oluvchi kelajak tanlovini barqaror rejalashtira olmaydi. Bu yerda muammo faqat ulush miqdori emas, talabning oldindan bilish mumkin bo‘lgan maqomidadir. Huquqqa tayangan himoya haqidagi falsafiy fikr shu farqni ko‘rinadigan qiladi. Biroq barqarorlikning aniq institutsional shakli tarixiy ma’rifiy merosdan tayyor holda olinmaydi.

Qiyosning amaliy mahsuli sifatida ijtimoiy siyosat bayonidagi to‘rtta gap tekshirilishi mumkin: «kimga yordam beramiz», «u nega talab qila oladi», «kim bajarishga mas’ul» va «bajarilmasa nima bo‘ladi». Agar ikkinchi va to‘rtinchi savol ochiq qolsa, umumiy insonparvar maqsad bilan huquqiy-institutsional kafolat orasidagi masofa saqlanadi. Maqolaning normativ rekonstruksiyasi aynan shu masofani tarixiy mushtaraklik shiori ostida yashirmaslikka qaratilgan.

MUHOKAMA

Teng huquqni himoya qilish haqidagi mezonga qarshi asosiy e’tiroz resurslar cheklanganligidir. Bu e’tiroz talablarning ustuvorligi va amalga oshirish tartibini muhokama qilishni zarur qiladi, lekin insonlarning teng maqomini bekor qilmaydi. Resurs tanqisligida tanlov sababi, muqobil variant va chetda qolgan ehtiyoj ochiq ifodalanishi kerak. Aks holda imkoniyatsizlik haqidagi umumiy ibora tekshirilmaydigan boshqaruv daliliga aylanishi mumkin.

Ikkinchi xavf ijtimoiy davlatni barcha hayotiy natijani kafolatlaydigan tuzilma sifatida ko‘rsatishdir. Insonning tanlovi, turli ehtiyoji va oldindan bilib bo‘lmaydigan oqibatlar saqlanadi. Shuning uchun adolatli institut «hamma albatta baxtli bo‘ladi» degan va’da bilan emas, teng maqom, foydalanish imkoniyati va asosli qayta ko‘rish bilan tavsiflanadi. Ma’rifiy merosdan kelib chiqadigan javobgarlik shu noaniqlikni yashirmaslikni ham talab qiladi.

Maqola konsepsiyalarni falsafiy qiyoslaydi, ularning amaliy samaradorligi bo‘yicha reyting bermaydi. Kelgusi tadqiqotda foydalanuvchining tajribasi, murojaatga javob, kirishdagi to‘siq va qarorning izchilligi alohida tekshirilishi lozim. Faqat ajratilgan mablag‘ yoki tadbir soni huquqqa asoslangan himoyaning barcha tomonini ko‘rsatmaydi. Tarixiy manbalar korpusini kengaytirish esa jadidlarning o‘zaro farqlarini aniqroq rekonstruksiya qilishga yordam beradi.

XULOSA

Ijtimoiy davlat va jadid merosi o‘rtasidagi mushtaraklik insonning ma’rifiy hamda ijtimoiy imkoniyatlarini qadrlashda asoslanishi mumkin. Biroq maqsadning yaqinligi tarixiy tashabbus bilan zamonaviy majburiyatning aynanligini anglatmaydi. Xayriya, huquqiy kafolat, mulk va mehnatga doir asoslar ajratilganda qiyos mazmunli bo‘ladi. Maqola to‘rtta savoldan iborat tekshiruvni taklif etadi: kimning talabi, qaysi asos, kimning majburiyati va qanday qayta ko‘rish? Shu tartib tarixiy merosni tayyor siyosiy dasturga aylantirmasdan, ijtimoiy davlatning inson oldidagi javobgarligini chuqurroq asoslashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘aniyeva M. Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatida gender tengligining o‘rni va ahamiyati. Tamaddun nuri. 2026. 7(82), 2-qism. (p. 167–169).

   DOI: 10.69691/448n1864

2. Sodiqova N. The issue of women in the works of Ismail Gaspirali. Universal xalqaro ilmiy jurnal. 2026. 3(2.1). (p. 285–288).
3. Римский В.Л. Справедливость от государства: ожидания и реальность. Власть и элиты. 2019. 6(2). (p. 156–175). DOI: 10.31119/pe.2019.6.2.6
4. Мильков В.В. Этико-политическая программа Владимира Мономаха. Философский журнал. 2020. 13(4). (p. 134–147). DOI: 10.21146/2072-0726-2020-13-4-134-147
5. White S. Liberal Philosophies of Ownership. The Oxford Handbook of Mutual, Co-operative, and Co-owned Business. Oxford University Press. 2017. (p. 27–38). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199684977.013.3
6. O’Neill O. Linking Trust to Trustworthiness. International Journal of Philosophical Studies. 2018. 26(2). (p. 293–300).

   DOI: 10.1080/09672559.2018.1454637

7. Endo C. Welfare without Work in a Post-productivist Society. The Annuals of Japanese Political Science Association. 2017. 68(2). (p. 2_204–2_225).

DOI: 10.7218/nenpouseijigaku.68.2_204

8. Freeman S. Rawls on Distributive Justice and the Difference Principle. The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford University Press. 2018. (p. 13–40). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.2